

7 Grafementoets

Kennis van lettertekens of grafemen is een belangrijke deelvaardigheid voor technisch lezen. Om een woordje als 'kam' te kunnen lezen moet een leerling minimaal de afzonderlijke letters /k/, /a/ en /m/ kunnen verklanken. Binnen het aanvankelijk leesonderwijs moeten kinderen in relatief korte tijd een groot aantal grafemen leren. Het is dan ook niet verwonderlijk dat sommige kinderen in het begin letters met elkaar verwarren.

In de eerste vier maanden van het leesonderwijs is in de eerste plaats van belang dat kinderen de letter-klankkoppeling onder de knie krijgen. Vervolgens moeten zij die koppeling ook snel kunnen leggen.

Met behulp van de Grafementoets kunt u vaststellen welke grafemen een leerling wel kent en welke niet en in welke mate die kennis geautomatiseerd is.

De Grafementoets is in eerste instantie bedoeld voor afname medio februari/medio maart en medio mei/juni groep 3 als vervolg op de afname van de DMT. Als u de toets op andere momenten afneemt, moet u zich realiseren dat de vergelijkingsgegevens minder geldigheid hebben.

Op basis van de resultaten op de DMT selecteert u in ieder geval de leerlingen die op alle afgenomen leeskaarten volgens de tabellen in bijlage 3 een toetsscore behalen die een niveau-indicatie V of D/E oplevert. Er is overigens niets op tegen om de toets ook af te nemen bij andere leerlingen. Desgewenst kunt u de Grafementoets aan alle leerlingen in uw groep voorleggen. De Grafementoets wordt individueel afgenomen.

7.1 Afname

Voor de beschrijving van de gang van zaken bij de afname geven we eerst een paar algemene aanwijzingen:

- Houdt u zich zo strikt mogelijk aan de aanwijzingen voor de afname. Dit is vooral van belang in verband met de vergelijkbaarheid.
- Verruil tijdens de afname uw gebruikelijke helpende rol voor een meer afstandelijke. U bent nu immers 'toetsleider'. En in die rol wilt u gegevens over de prestaties van uw leerlingen verzamelen, zonder die prestaties te beïnvloeden.
- Lees voor de afname de afname-instructies enige keren goed door, zodat u vertrouwd bent met de procedure. Bij de afname moet u in staat zijn de beschreven gang van zaken te volgen zonder de tekst in de handleiding te hoeven lezen.
- Neem de toets af in een aparte ruimte of op een plek in uw klas, waar de leerling zo min mogelijk wordt gestoord.

Voor de afname van de Grafementoets heeft u de Grafemenkaart nodig die in dit pakket is opgenomen. Daarnaast dient u te beschikken over een pen of potlood, een stopwatch en per leerling één scoreformulier. In de leerkrachtmap van het pakket DMT en AVI is één exemplaar van het scoreformulier opgenomen. U kunt het zelf in de benodigde aantallen kopiëren.

Bij de Grafementoets moet een leerling een aantal losse grafemen hardop verklanken. U gaat tegenover het kind zitten met een scoreformulier binnen handbereik en legt de leeskaart omgekeerd voor het kind neer. Dan zegt u:

Aan de andere kant van deze kaart staan letters onder elkaar. Probeer die vlug en duidelijk op te lezen. Er zijn twee rijen met letters. Je begint met de letters van de eerste rij. Als je die rij af hebt, ga je direct door met de letters van de tweede rij. Als je een letter niet weet, sla je hem maar over.

U draait de kaart om en geeft met een gebaar aan dat de rijen van boven naar beneden gelezen moeten worden. Daarna zegt u:

Begin maar!

Op dat moment drukt u de stopwatch in.

Het is de bedoeling dat de leerlingen de grafemen verklanken, dat wil zeggen uitspreken, zoals ze in het woord klinken. De letter 'm' wordt dus de klank /mmm/ en een lange klinker in een woord als 'reep' wordt dus /ee/. Voor de volledigheid hebben we hieronder, achter elke opgave, genoteerd hoe de leerlingen de afzonderlijke letters dienen uit te spreken.

Indien op uw school een andere uitspraak van één of meerdere klanken is aangeleerd, kunt u zich bij de afname beter daaraan houden.

Opgave	Uitspraak
m	/mmm/
s	/sss/
p	/pu/
r	/rrrr/
oo	/oo/ als in boom
n	/nnn/
k	/ku/
t	/tu/
aa	/aa/ als in laan
ee	/ee/ als in reep
l	/lll/
z	/zzz/
i	/i/ als in spin
o	/o/ als in pop
b	/bu/
g	/ggg/
v	/vvv/
oe	/oe/ als in bloem
a	/a/ als in pan
d	/du/
e	/e/ als in pet
ou	/ou/ als in hout
w	/wu/
ie	/ie/ als in kies
uu	/uu/ als in vuur
h	/hu/
ij	/ij/ als in pijn
eu	/eu/ als in neus
f	/fff/
ui	/ui/ als in buil
j	/ju/
u	/u/ als in put
ei	/ei/
au	/au/

U houdt tijdens het lezen op het scoreformulier bij welke letters fout gelezen worden. Achter elke fout gelezen letter noteert u zo exact mogelijk wat het kind las. Bij overgeslagen letters noteert u op het scoreformulier een schuine streep (/). Wanneer een leerling bij een bepaalde letter blijft aarzelen, zegt u: *Zeg maar welke letter je denkt dat het is of: Sla de letter maar over.*

U zet de stopwatch stil wanneer de leerling klaar is met lezen en noteert op het scoreformulier de tijd die de leerling nodig had om alle grafemen te verklanken.

7.2 Beoordeling en registratie

Op basis van de toetsuitslag kunt u nagaan in welke mate leerlingen de letter-klankkoppeling beheersen. Eigenlijk zou iedere leerling die de letter-klankkoppeling beheerst, de toets foutloos moeten kunnen maken. Het lijkt echter redelijk te stellen dat leerlingen die minimaal 90% van de grafemen goed hebben verklankt, een hoog beheersingsniveau hebben. Immers ook goede lezers kunnen, door momenten van geringe concentratie of door vergissingen, fouten maken. Een beheersingspercentage van minimaal 90% komt overeen met toetsscores van 31 en hoger. Wanneer een leerling meer dan 80% maar minder dan 90% van de opgaven goed gemaakt heeft, spreken we van een matige beheersing. Dit komt overeen met toetsscores van 27 tot en met 30. Bij een beheersingspercentage van minder dan 80%, oftewel een toetsscore lager dan 27, spreken we van een onvoldoende beheersing.

In tabel 3 hebben we een en ander samengevat.

Tabel 3 Beoordelingsnormen Grafementoets

Toetsscore	Beheersingspercentage	Omschrijving
31-34	90 – 100%	Hoog
27-30	80 – 90%	Matig
0-26	0 – 80%	Onvoldoende

Hieronder kunt u aflezen hoe leerlingen op Nederlandse basisscholen op de Grafementoets presteren. De toets is in de periode 2005 t/m 2007 op een groot aantal scholen bij alle leerlingen in groep 3 – goede en zwakke lezers – afgenomen.

Tabel 4 Vergelijkingsgegevens beheersing Grafementoets

	Percentage leerlingen in groep 3	
	Medio februari / medio maart	Medio mei / juni
Hoog	84,3 %	92,7 %
Matig	11,5 %	5,2 %
Onvoldoende	4,2 %	2,1 %

U ziet dat in de periode medio februari/medio maart bijna 85% van de leerlingen de letter-klankkoppeling in hoge mate beheerst en ruim 15% van de leerlingen nog niet. Medio mei/juni beheerst slechts 7% van de leerlingen de letter-klankkoppeling nog matig of onvoldoende. Bij deze leerlingen moet de instructie geheel of gedeeltelijk worden herhaald of uitgebreid. In de volgende paragraaf komen we hier op terug. Met name bij leerlingen met een matige of onvoldoende beheersing van de letter-klankkoppeling is het van belang dat u precies nagaat welke grafemen nog problemen opleveren. Op het analyseformulier kunt u de fouten verzamelen van alle leerlingen bij wie u de Grafementoets hebt afgenomen. Als een leerling een letter foutief heeft verklankt, zet u op het analyseformulier een kruisje in de betreffende kolom. Het analyseformulier geeft u niet alleen een overzicht van de mate waarin verschillende leerlingen de letter-klankkoppeling beheersen, maar u kunt er ook op aflezen welke grafemen bij meerdere leerlingen in uw groep nog onvoldoende bekend zijn. Figuur 13 is een voorbeeld van een ingevuld analyseformulier.

Figuur 13 Voorbeeld van een analyseformulier Grafemtoets

Leerling- en onderwijsvolgsysteem

Grafemtoets Analyseformulier Groep: 3 Datum: 23 februari 2009

	Opgave	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23	24	25	26	27	28	29	30	31	32	33	34	Toetscore	Resultaat
Naam leerling	Grafem	m	s	p	r	oo	n	k	t	aa	ee	i	z	j	o	b	g	v	oe	a	d	e	ou	w	ie	uu	h	ij	eu	f	ui	j	u	ei	au		
1 Derk		x						x				x	x							x							x				x			x	x	25	c
2 Sanne		x					x					x						x							x						x		x			27	m
3 Victor							x																x													32	h
4 Janneke				x							x											x							x							30	m
5																																					
6																																					
7																																					
8																																					
9																																					
10																																					
11																																					
12																																					
13																																					
14																																					
15																																					
16																																					
17																																					
18																																					
Totaal per grafem		1	1		1		2	1			1	2	1					1		1	1	1		1		1		1		2		1	1	1			

© Cito B.V. Arnhem (2009)

GT-AF_1

Het is niet alleen belangrijk dat kinderen de juiste fonemen aan de grafemen kunnen koppelen, maar is het eveneens belangrijk dat zij dit snel kunnen doen. Hoe sneller de letter-klankkoppeling verloopt, des te sneller kunnen woorden worden verklankt. Uit onderzoek weten we dat het snel en goed kunnen verklanken van woorden een absolute voorwaarde is om teksten te kunnen begrijpen. Op het scoreformulier heeft u de tijd genoteerd die de leerling nodig had om alle grafemen te verklanken. In tabel 5 kunt u zien bij welke leestijd er medio februari/medio maart groep 3 en medio mei/juni groep 3 gesproken kan worden van een vlotte dan wel een trage of een zeer trage letter-klankkoppeling. In deze tabel staan overigens alleen de leerlingen vermeld die minstens 90% van de grafemen juist konden benoemen. Eerder hebben we gezien dat de meeste kinderen op deze tijdstippen (respectievelijk 84% en 93%) aan dit criterium voldoen.

Tabel 5 Leestijd leeskaart

Leestijd	
Medio februari / medio maart en medio mei/juni	
Vlot	Korter dan 42 seconden
Traag	42 tot en met 52 seconden
Zeer traag	Langer dan 52 seconden

Bij leerlingen die 42 tot 52 seconden doen over het lezen van de leeskaart is dus sprake van een goede, maar trage koppeling van klanken aan letters. Als leerlingen er langer dan 52 seconden over doen, wordt die koppeling zelfs zeer traag gelegd.

Hieronder kunt u aflezen hoe vlot leerlingen op Nederlandse basisscholen de letter-klankkoppeling kunnen leggen.

Tabel 6 Vergelijkingsgegevens leestijd Grafementoets

	Percentage leerlingen in groep 3	
	Medio februari / medio maart	Medio mei / juni
Vlot	81,0%	93,0%
Traag	9,7%	4,0%
Zeer traag	9,4 %	3,0%

U ziet dat in de periode medio februari/medio maart 81% van de leerlingen de letter-klankkoppeling vlot kan leggen en 19% van de leerlingen niet. Medio mei/juni kan slechts 7% van de leerlingen de letter-klankkoppeling nog niet vlot leggen. Leerlingen die de letter-klankkoppeling wel beheersen maar dit traag of zeer traag doen, kunt u het beste onder enige tijdsdruk laten oefenen.

Na iedere afname vult u het resultaat van de leerling in op de achterzijde van het analyseformulier Grafementoets. In figuur 14 ziet u een ingevuld voorbeeld. Het invullen van de afnamedatum en de naam van de afgenomen toets spreekt voor zich. In de kolom 'Resultaat' noteert u met behulp van tabel 3 de aanduiding 'hoog', 'matig' of 'onvoldoende'. Daarachter noteert u de aanduiding die bij de leestijd hoort. U krijgt dan bijvoorbeeld de vermelding: 'matig-traag'.

Figuur 14 Ingevuld registratie-overzicht

Aanvullende toetsen

Datum	Afgenomen toets	Resultaat
23 februari 2009	Grafementoets	onvoldoende
25 februari 2009	Toets voor Auditieve Synthese	matig
8 juni 2009	Grafementoets	matig-traag

7.3 Gerichte hulp

Leerlingen die de letter-klankkoppeling matig of onvoldoende beheersen, hebben behoefte aan extra oefening. Gedurende de tijd dat de andere leerlingen zelfstandig aan het werk zijn, kunt u bijvoorbeeld oefeningen geven voor het inslijpen van letterbeelden en hen woorden laten lezen die zijn afgestemd op hun leesniveau. De letter-klankkoppeling kunt u oefenen door letters van elkaar te laten onderscheiden en klanken aan letters te laten koppelen. Individuele oefeningen met het klank-letter-bord, met de letterdoos en met de letterlijn zijn bijzonder geschikt voor het inslijpen van grafeemkennis. Voor het oefenen van de letter-klankkoppeling kunt u ook gebruikmaken van het Hulpboek bij toetsen Spelling voor groep 3. In hoofdstuk 1 en 2 van die uitgave staan volledig uitgeschreven oefeningen voor het aanleren van de letter-klankkoppeling, aangevuld met expliciete verwijzingen naar hulpprogramma's.

In de beginfase van het aanvankelijk leesonderwijs gebeurt het nogal eens dat leerlingen sommige grafemen met elkaar verwarren. Dat is niet verwonderlijk, omdat sommige grafemen op elkaar lijken, zoals 'b', 'd' en 'p'. Verder zijn er grafemen waarvan de bijbehorende klanken sterk op elkaar lijken, zoals de 'v' en de

'f' en de 's' en de 'z'. Voor kinderen in sommige regio's is hiertussen zelfs helemaal geen verschil hoorbaar. Dat betekent dat die kinderen het verschil tussen beide grafemen langs visuele weg moeten leren. Ten slotte zijn er grafemen die naar dezelfde klank verwijzen, zoals 'au-ou' en 'ei-ij'. Ook hiervoor geldt dat alleen de visuele weg uitkomst biedt.

Bij het oefenen van op elkaar gelijkende grafemen kunt u het beste eerst de verschillende grafemen apart oefenen en pas daarna het verschil ertussen. Het verschil tussen woorden die op '-st' en '-ts' eindigen, kunt u bijvoorbeeld oefenen door leerlingen een reeks van dergelijke woorden door elkaar aan te bieden en deze vervolgens in het werkschrift te laten sorteren in twee kolommen. Ook andere sorteroepdrachten kunnen zinvol zijn om met kinderen het verschil tussen grafemen te oefenen. U kunt rijtjes woorden aanbieden die bijna allemaal met dezelfde letter(s) beginnen. De leerling moet vervolgens de woorden eruit halen die in die rij niet thuis horen. Ook voor dit soort oefenvormen kunt u het eerder genoemde Hulpboek bij de toetsen Spelling groep 3 raadplegen.

Leerlingen die de letter-klankkoppeling beheersen, maar de leeskaart relatief langzaam lezen, kunt u het beste onder enige tijdsdruk laten oefenen.